

Evolucija u pogledu Henria Bergsona

Sažetak

Autor se u ovom članku usmjeruje na Bergsonov pogled evolucijskog procesa u njegovoj poznatoj knjizi „Stvaralačka evolucija“. U prvom djelu članka autor piše o evoluciji kao iskustvenoj datosti, naime naš se organizam uvijek razvija. U cijelom drugom poglavlju autor izlaže Bergsonovo poimanje evolucije. Spomenute su teorije mehanicizma i finalizma i teorije evolucije Darwina te Lamarcka, koje su utjecale na Bergsonovo promišljanje o evoluciji. Konačno u trećem poglavlju autor prikazuje suradnju životnog uzma sa našim stvaralačkim procesom.

Ključne riječi: stvaralačka evolucija, znanost, *élan vital*.

Sadržaj

1. Evolucija kao trajanje
2. Transformizam u stvaranju
  - 2.1. Mehanicizam i finalizam
  - 2.2. Najzastupljenije teorije evolucije
3. Životni uzmah

Uvod

Henri Bergson začetnik je filozofije života u dvadesetom stoljeću. Za njega je filozofija utemeljena na intuiciji, koja je izravna svijest o zbilji, a ne na analizi koja raščlanjuje elemente. Polazi od eksperimentalno-znanstvenih istraživanja, i prelazi ih da bi došao do same intuicije, koja povezuje instinkt i intelekt. Predmet intuicije, koja je zbilja, jest kretanje i stvarnost. Međutim, intuicija je naš duh i naša svijest, u realnoj povezanosti sa zbiljom.

Metafizika je nezaobilazna u pozitivnim znanostima. Filozof polazi od intuitivne svijesti svojega duha, i nastoji je produžiti refleksijom. Jedino u intuiciji, naš duh ima neposredan dodir sa istinitim pokretom života. Bergson pozitivnim znanostima ne oduzima materijalni i formalni objekt, već nastoji filozofiju (metafiziku) i znanosti komplementarno ujediniti.

U kreativnoj evoluciji, čovjek jedino može donijeti udjela produbljenjem svijesti, intuicijom. Naime instinkt je čovjeku bliži, dovodi ga u usku vezu i povezanost sa životom; intelekt se odnosi i usmjerava na materiju te tehniku. Participiranje čovjeka u evoluciji dobiva potpuni smisao, u zajedništvu sa *élan vitalom*.

1. Evolucija kao trajanje

Henri Bergson svoje učenje evolucije započinje procesom promjene, trajanja. Sve što se čovjeku događa događa se pod uvjetom promjene: »Moje duševno stanje, napredujući putem vremena, neprestano buja od trajanja koje nakuplja, gomila se, da tako kažemo u snježnu kuglu.«¹ Ne postoji suštinska razlika između prolaženja iz jednog stanja u drugo te odlučnosti u tom stanju. Prijelaz koji se ne prekida je kontinuiran. Novo stanje pridružuje se starome te tako ide u beskonačnost. Pod time on podrazumijeva diskontinuitet, koji označuje slijed događaja, koji sam po sebi nema nikakve veze, sa našim osobnim životom. Međutim, naša osobnost ih smišlja, za izgradnju svojega *ja*. Prema tome: »Trajanje je kontinuirano napredovanje prošlosti koja zadire u budućnost i buja odmičući.«² Djelujemo s cjelokupnom našom prošlošću, a naš karakter je zgušnjavanje povijesti koju smo proživjeli. Naša se osobnost kontinuirano mijenja i u svakom se trenutku izgrađuje nakupljenim iskustvom.³

Živo se tijelo sastoji od heterogenih dijelova, koji nadopunjavaju jedan drugoga, svaka obavlja svoju funkciju, koja implicira jedna drugu, a to je *individua*.⁴ Individualnost je dio *individue*, ona je prisutna u svakom organizmu koji ima moć razmnožavanja. Prenosi se razmnožavanjem, i nastankom novog organizma sa elementima staroga. Prema Bergsonu ne postoji univerzalni biološki zakon, koji bi se automatski primjenjivao na bilo koje živo biće. Već postoje samo smjerovi, u kojima živo biće otpušta vrste; svaka zasebna vrsta takvim činom potvrđuje svoju neovisnost i ponekad se može okrenuti od svog prvotnog smjera. Ove značajke evolucije obilježja su mehanicizma. Bit je mehanicizma metaforom promatrati svaki izraz, koji vremenu daje zbiljsko djelovanje i njegovu zbilju. Evolucija svakog živog bića, implicira kontinuirano urezivanje trajanja, ustrajnosti prošlosti u sadašnjosti, u zajedništvu sa time privid organskog pamćenja.⁵ U starenju, se zbiva životna promjena, koja je očigledna i

kontinuiranog oblika, npr. skleroza. Sadašnje stanje sustava može se definirati pomoću diferencijalnih jednadžba, diferencijalni koeficijenti kao de/dt , dv/dt , u biti, sadašnja brzina i sadašnja ubrzanja. Sustavi kojima barata znanost nalaze se u trenutačnoj sadašnjosti, koja se neprestano regenerira, a ne u stvarnoj cjelini prošlosti sa sadašnjošću.

2. Transformizam u stvaranju

Ideja transformizma prisutna je u svim živim bićima. Prirodoslovac uspoređuje organizme koji su slični, dijeli ih u podskupine unutar kojih je sličnost još veća. Evolucionistička teorija sastoji se u »utvrđivanju odnosa idealne srodnosti te u uvidu u to da tamo gdje postoji odnos, da tako kažemo, logičke povezanosti između oblika postoji i odnos kronološke uzarednosti između vrsta u kojima se oblici materijaliziraju.«⁶ Transformizam nastoji objasniti da su se vrste same rađale na Zemlji, imanentnim putem životne organizacije koji bi se postupno očitovao. Logičke i kronološke povezanosti, transformizam nam pokazuje kao odnose između živih individua, koji u nepoznatom uzroku života razvija svoje učinke kao da jedni rađaju druge. Preko evolucije života, čovjek je zadobio inteligenciju koja je bitna funkcija u pojašnjivanju našega ponašanja, priprava našega djelovanja na stvari, predviđanje date situacije, povoljnih ili nepovoljnih događaja koji bi mogli uslijediti.⁷ Znanost nam u tome pomaže jer dovodi inteligenciju do vrhunca. Ona uvijek nastoji primijeniti svoje načelo da »jednako stvara jednako«, i u tome se sastoji zdravorazumsko predviđanje budućnosti. Međutim ono što smatramo predvidljivim oblikom, samo je novi raspored starih elemenata.

Bergson želi negdje uvrstiti prirodne sustave, koji su za nas živa bića; da li u umjetne sustave ili u prirodne sustave, primjerice u svemir. Život je u svom smislu tangenta u fizičkim i kemijskim svojstvima, jer u zbilji život nije ništa više nego skup fizikalno-kemijskih elemenata i svojstva. Razmještanja »masa i molekula, koja izučavaju fizika i kemija, postala bi, s obzirom na životno kretanje što nastaje u dubini, koje je transformacija a ne više translacija, ono što je stanje mirovanja nekog pokretnog tijela spram kretanja tog pokretnog tijela u prostoru.«⁸ Objašnjenje vitalnog djelovanja na sustav fizikalno-kemijskih činjenica, ide uz pomoć analogije operacije, od jednadžbe krivulje prema jednadžbi tangente, a to je produkt mehanike translacije.

2.1. Mehanicizam i finalizam

Otkrićem dvaju fenomena anageneza i katageneza, život se nastojao objasniti drugim smjerom. Anagenetičke energije asimilacijom anorganskih tvari, niže energije podignu na svoju vlastitu razinu.⁹ Nasuprot tome je funkcioniranje života, koje je katagenetičke vrste, opadanje, a ne više podizanje energija.¹⁰ Proizlazi da je bit mehanicističkog svjetonazora u postavci, da su budućnost i prošlost predvidljive kao funkcija sadašnjosti, i u tvrdnji da je sve dato. Ortodoksno mišljenje mehanicizma podrazumijeva metafiziku, u kojoj je totalitet zbiljskoga u cjelini postavljen za vječnost, također u kojoj prividno trajanje stvari iskazuje tromost duha koji ne može sve spoznati odjednom. Bergson pobija radikalni mehanicizam, tvrdnjom da univerzalnom matematikom, ne možemo žrtvovati iskustvo zahtjevima nekog sustava. Za razliku od radikalnog mehanicizma postoji i radikalnim finalizam. To je »učenje o svršnosti u svom ekstremnom obliku, kakvog ga nalazimo primjerice u Leibniza, implicira da stvari i bića samo trebaju ozbiljiti jednom za svagda zacrtani program.«¹¹ Dakako i ovdje se pretpostavlja da je sve dato. Bergson se prikriveno priklanja finalizmu u objašnjenju evolucije života. Sam kaže da njega neposredno prihvaćamo, čim odbijemo neke dijelove čistog mehanicizma.¹²

Međutim postoje dvije vrste svršnosti. Prva je vanjska: besmisleno je smatrati da je trava stvorena radi krave, a janje radi vuka. Zbog toga postoji i druga, unutarnja svršnost, koja se smatra klasičnom, a ta je: »Svako je biće stvoreno za sebe, svi se dijelovi usklađuju za najviše dobro cjeline i inteligentno organiziraju s obzirom na taj cilj.«¹³ On sam smatra da je svršnost moguća jedino kao vanjska ili uopće nije. Svi elementi se udružuju za najveće dobro cjeline, ali svaki od elemenata može sam biti organizam. Tako svaki element podređuje egzistenciju malenog organizma životu velikoga; organizam je sastavljen od tkiva od kojih svako živi za sebe.¹⁴ Svaka individua nije dovoljno neovisna da posjeduje svoj vlastiti životni princip, već u sjedinjenju sa drugim tijelom ona dobiva potpuni smisao. Čovjek je tako razvoj muške i ženske spolne stanice, isto je nastao iz više organizama, ali je ujedno i najindividuiraniji od svih živih organizama.

2.2. Najzastupljenije teorije evolucije

Evolucija se treba u svakom trenutku otvarati psihološkom tumačenju jer objašnjavajući život inteligencijom, počinje se sužavati vrijednost života. Inteligenciju je oblikovala evolucija izdvojena je iz obuhvatnijega, metaforično, ona je plošna projekcija zbilje koja ima svoj reljef i svoju dubinu.¹⁵ Život je svojim začetkom nastajanje jednog uzmaha, koji se podijelio na

razne linije evolucije. »Nešto je raslo, nešto se razvijalo nizom dogradnji koje su ujedno bile stvaranje.«¹⁶ Ovdje se spominje i darvinistička ideja prilagodbe koja se odvija automatskim isključivanjem neprilagođenih jednostavnih i transparentnih ideja. Pri tome se Bergson poziva na slikoviti prikaz uvjeta u životu; »Uvjeti nisu kalup u koji će se život izliti i čiji će oblik poprimiti...«¹⁷ Dužnost je života, da sam sebi napravi oblik, koji je primjeren uvjetima koji su dati. Prilagođavanje nije ponavljanje, već odgovaranje. Za rješenje npr. nekog geometrijskog problema, trebat ću u pomoć pozvati ili inteligenciju ili barem neki uzrok koji bi se jednako ponašao. Tada ponovo ulazi u igru svršnost, ali svršnost koja bi sama po sebi bila antropomorfna.

Postoje dva oprečna mišljenja evolucijske teorije, prva je hipoteza o čisto slučajnim promjenama, a druga je hipoteza o naglim promjenama koja je pod utjecajem izvanjskih uvjeta. Na prvu hipotezu se nadovezuje Darwinovo učenje, a govori o malim promjenama koje se učinkom prirodne selekcije pridodaju jedna drugoj. U hipotezi nagle promjene, koju zastupa De Vries, Bergson ne prihvaća; naime sve se istovremene promjene zbivaju u smjeru usavršavanja ili tek naprosto održavanja vida. On smatra ako slučajne promjene određuju evoluciju, nezamjetne promjene trebat će se pozvati na dobrog duha, koji bi ih održavao jer selekcija se za to, ne brine.¹⁸ Bergson objašnjava također i neolamarkizam, poznata je Lamarckova teorija da se uslijed uporabe ili neuporabe svojih organa mijenja, te da tako stečenu promjenu prenosi i na potomke.¹⁹ Na kraju podrobnije analize autor i za tu teoriju drži da ne može razriješiti problem evolucionizma. Sveukupno gledajući na nasljedne promjene, može se zaključiti: prema neodarvinizmu, bitni su uzroci promjene razlike koje su inherentne u klici, čiji je nositelj individua, a ne postupci u životu; druga teorija dobiva značajku da su promjene koje se zbivaju npr. na oku, psihološkog uzroka; konačno neolamarkisti uzrok pronalaze u psihologiji, međutim isključuju individu kao direktan uzrok promjene, već promjene pripisuju zbivanju inherentnosti u klicama.

3. Životni uzmah

Ideja životnog uzmaha prelazi s jedne strane generacije spolnih stanica na sljedeću generaciju spolnih stanica, posredstvom razvijenih organizama koji čine sponu između spolnih stanica.²⁰ Taj je uzmah duboki uzrok promjena, onih koje stvaraju nove vrste. Vrste koje su se počele razilaziti iz zajedničkog debla, postaju postupno intenzivnije i time one napreduju u svojoj evoluciji. Mehanicistička nam teorija omogućuje da prisustvujemo postupnoj izgradnji stroja

pod utjecajem izvanjskih okolnosti, koja se upućuju izravno na tkiva, ili pak neizravno na selekciju. Finalizam kaže da su se dijelovi, radi nekog cilja, složili unaprijed kao takvi kakvi jesu. Tako se rad prirode poistovjećuje sa radom nekog izrađivača toga djela.

Autor navodi primjer pomaka ruke iz točke A u točku B; tvrdi da u tom slučaju »mehanicizam i finalizam bi prelazili preko kretanja koje je zbilja sama.«²¹ Slaganje vidnog aparata ništa više ne objašnjava slaganje sitnih detalja, doli probijanje kanala koje objašnjava nanošenje zemlje, da bi učinila njegove rubove.²² U svakom uređenju i finalisti i mehanicisti vide nešto pozitivno, a u njegovom uzroku, nešto što dopušta sve stupnjeve dovršenosti. Hoće li uređenje ići u smjeru vida, stvorit će ga bilo iz nižeg bilo iz višeg organizma, ali usmjerenog prema završnom obliku oka, u kojemu će se očitati jednaka koordiniranost. Smjer prema vidu zbiva se, uslijed izvornog uzmaha života. Život je »težnja da se djeluje na neživu materiju.«²³ Otuda proizlazi nepredvidljiva raznovrsnost oblika koje život evoluirajući stvara. Stoga se čvrsto može zaključiti da je život trajni stvaralački proces, nošen *élan vitalom*, životnim uzmahom, koji se uvijek razvija i diferencira u novim oblicima.²⁴

Zaključak

Uviđajući da je trajanje nužan čimbenik u evoluciji, Bergson se priklanja mišljenju, da je smisao života u sudjelovanju sa životnim uzmahom. Svoju teoriju razmatra kroz razne znanstvene dokaze kemije i fizike. Uzima u obzir kao primjere, jednostanične organizme ili više stanične poput sisavaca. U svom djelu autor ne zaobilazi, ni velike teorije evolucije koje su ostavile duboki trag u pokušaju istinitog razumjevanju evolucije. Bergson razlaže i objašnjava svaku teoriju zasebno, postavljajući njezinu tezu uz bogati prilog primjera kako ona funkcionira.

Smatra da u nastanku novoga života nije presudan ni sastav sjemena ni proživljen život oba roditelja, nego da dolazi do izražaja nešto sa strane, nešto poput milosti ili kako on to naziva, *élan vital*. Čovjek zato uz pomoć duha koji ima sposobnost refleksije, a koji u zajedništvu sa instinktom i inteligencijom čini intuiciju, shvaća progresivni tijek zbivanja evolucije. Intuicija mu dopušta da prekorači granicu materije i prođe u onostranost tj. u metafizičko apstrahiranje.

Literatura

Bergson, Henri, Stvaralačka evolucija, HAUZ, 1999.

P.Kunzmann, F.-P. Burkard, F. Wiedmann, Atlas filozofije, Golden marketing, Zagreb, 2001.

---

¹ Bergson, Henri, Stvaralačka evolucija, HAUZ, 1999, 11.

² *Isto*, 12.

³ Usp. *isto*, 12.

⁴ Usp. *isto*, 14.

⁵ Usp. *isto*, 17.

⁶ *Isto*, 19.

⁷ Usp. *isto*, 20.

⁸ *Isto*, 21.

⁹ Usp. *isto*, 22.

¹⁰ Usp. *isto*, 22.

¹¹ *Isto*, 23.

¹² Usp. *isto*, 23.

¹³ *Isto*, 24.

¹⁴ Usp. *isto*, 24.

¹⁵ Usp. *isto*, 27.

¹⁶ *Isto*, 28.

¹⁷ *Isto*, 29.

¹⁸ Usp. *isto*, 33.

¹⁹ Usp. *isto*, 35.

²⁰ Usp. *isto*, 39.

²¹ *Isto*, 40.

²² Usp. *isto*, 41.

²³ *Isto*, 42.

²⁴ Usp. P.Kunzmann, F.-P. Burkard, F. Wiedmann, Atlas filozofije, Golden marketing, Zagreb, 2001, 193.